

Calluna

38(3) 2021

Calluna

ÅRG. 38 2021 NR 3
ISSN 2000-2335

Utgiven i samarbete mellan

VÄSTERGÖTLANDS BOTANISKA FÖRENING och

BOTANISKA FÖRENINGEN I GÖTEBORG

Redaktör: Birgitta Herloff Ansvarig utgivare: Birgitta Lindqvist

Redaktionskommitté: Eva Andersson, Evastina Blomgren, Kurt-Anders Johansson, Michael Johansson, Erik Ljungstrand

VÄSTERGÖTLANDS BOTANISKA FÖRENING

Bankgiro: 5155-4400 Årsavgift: 150 kr

Adress: c/o Studieförbundet Göteborg-
Sjuhärad
Yxhammarsgatan 8-10 503 31 Borås

Hemsida: <http://vbotaniskaforening.se>

E-post: info@vbotaniskaforening.se

STYRELSE:

Ordf: **Birgitta Lindqvist**
Forbondegatan 27 462 41 Vänersborg
0701-736214

V ordf: **Lennart Sundh, SUNDH MILJÖ**
Odengatan 24 C 521 46 Falköping
0709-667959

Sekr: **Peter Laudon**
Ryttaregårdsvägen 14 532 73 Varnhem
0511-60586 / 0706-520911
peterlaudon1@gmail.com

Kassör: **Olof Janson**
Kårtoorp 1 533 97 Götene
0511-53026, 53016 / 0705-690386

Övriga: **Gösta Börjeson**
Dammgatan 10 566 32 Habo
036-40611 / 0705-957096
gosta.borjeson@telia.com

Rolf-Göran Carlsson
Södra Bergvägen 13 541 31 Skövde
0500-471411 / 0705-713435
rolf-goran.carlsson@telia.com

Kurt-Anders Johansson
Henrik Gjutares gata 36 B 541 45 Skövde
0500-411780 / 0706-301736
johansson.kurt-anders@telia.com

Michael Johansson
Bodagatan 27 507 42 Borås
0704-552247
ambrosia20@live.se

Erik Ljungstrand (se högerspalten)
Enar Sahlin
Ekegränden 2 438 53 Hindås
0301-10848 / 0706-604919
enar.sahlin@telia.com

BOTANISKA FÖRENINGEN I GÖTEBORG

Plusgiro: 52 41 55-9 Årsavgift: 150 kr

Adress: Botanhuset
Box 461 405 30 Göteborg

Hemsida: <http://www.bfig.se>

E-post: botaniska.foreningen@bfig.se

STYRELSE:

Ordf: **Johan Grudemo**
Majstångsgatan 10 414 72 Göteborg
031-7151818 / 0725-032320
johan@kitas.se

V ordf: **vakant**
Skr: **Erik Ljungstrand**
Järkholmsvägen, pl 614 436 56 Hovås
0708-559628

V. sekr: **Ragnhild Crawford**
Önneröd 150 442 72 Kärna
0303-226123 / 0766-226123
ragnhild.neil.crawford@gmail.com

Kassör: **Sören Svensson**
Båtsman Gräs gata 11 422 57 Hisings Backa
031-523865 / 0703-222403
soren.svensson44@outlook.com

Övriga: **Claes Gustafsson**
Storesandsvägen 7 430 82 Donsö
0703-210641
claes.gustafsson@bioenv.gu.se

Uno Unger
Västes gata 23 426 53 Västra Frölunda
0708-821211
uno.unger44@gmail.com

Börje Wernersson
Heljereds Byväg 13 428 36 Källered
0737-255678
borje.wernersson@gmail.com

Floraväktarsamordnare: Enar Sahlin
Exkursjonskommitté: Eva Andersson, Johan Ennerfelt,
Johan Grudemo, Lars Johnson, Erik Ljungstrand
Eftersitskommitté: Stina Andersson, Gunilla Tochtermann
Hemsidesansvarig: Aimon Niklasson
Botanik i Väst-ansvarig: Börje Wernersson

Rapportmottagare: Lennart Sundh
Floraväktarsamordnare: Michael Johansson, Enar Sahlin
Exkursjonskommitté: Peter Laudon, Erik Ljungstrand
Hemsidesansvarig: Lennart Sundh
Botanik i Väst-ansvarig: Lennart Sundh

Ordföranden i VBF har ordet

Birgitta Lindqvist

Forbondegatan 27, 462 41 Vänersborg, birgitta.lindqvist97@gmail.com

Det är så härligt att gå ut en tidig morgon för att lyssna till fåglarnas sång och höra humlornas surrande när de flitigt letar nektar och pollen från blomma till blomma.

Det är så härligt att äntligen få ett andrum från pandemin för att kunna krama om sina nära och kära.

Det är också härligt att se vår lilla ”äng” (bara cirka fyra kvadratmeter) i trädgården blomma rikligt med ”ängsblommor”. Där växer bland annat prästkragar, klätt, kornvallmo, blåklint, stor blålocka, rödblåra och några till. Pollinatörerna har också hittat dit.

Sommaren har varit varm, kvällarna ljuvliga, men nätterna svettiga. Efter långvarig värme kommer ofta åskoväder.

För en stund sedan och i skrivande stund brakade det till ordentligt när åskan drog in över vårt område. Jag har aldrig varit med om dess like, hann aldrig räkna alla blixtrar och dån, men det höll på konstant i två timmar. Regnmängden uppgick till 45 millimeter.

Men vad är det jämfört med vad andra människor runt om i världen fått och får stå ut med?! Stora katastrofer med över-
svämningar har inträffat i bland annat Indien, Kina och Europa. En mycket kraftig värmebölja har plågat till exempel Kanada. Stora bränder har härjat på många

platser på grund av värmen och att det då blir alldeles för torrt i markerna. Många har tyvärr fått sätta livet till. Fantastiskt ändå att se så många hjälpande händer i katastrofområdena.

Än så länge är vi här i Sverige ganska förskonade, men man vet aldrig...

Så det gäller att ta vara på de små fina stunderna och se sig omkring! Vår natur är fortfarande fantastisk. Allemansrätten ger oss unika möjligheter, men vi har också skyldigheter. Tyvärr är det inte alla som tar med sig skräpet hem från utflykten.

Det är roligt att de flesta exkursionerna kunnat genomföras under våren och fram till midsommar, de har varit efterlängtade. Jag hoppas också att augustis program har genomförts när du håller detta nummer i din hand. Långexkursionerna har dock fått skjutas fram till nästa år.

Den 10 oktober kommer Lars Arvidsson att leda en lavexkursion genom Botaniska trädgården, Göteborg. Missa inte den!

Jag skrev i en tidigare ledare om boken “Kornas planet”. Om ni inte har läst boken så hoppas jag att ni istället vill läsa min artikel om korna i detta nummer av Calluna.

Till sist vill jag önska er alla en härlig höst och att vaccinationerna ska skydda oss från oönskade virus.

In memoriam Yngve Eliasson

22 februari 1924 – 1 juni 2021

En gammal kämpe och ledamot av Botaniska Föreningen i Göteborg, Yngve Eliasson, avled i början av sommaren. Han blev 97 år gammal. Yngve och hans hustru Margareta (1936–2018), ämneslärare, deltog flitigt i Göteborgs biologiska föreningsliv under många år.

Yngve Lennart Eliasson, som föddes i Göteborg, fick i realskolan framstående lärare som Nils-Gerhard Karvik och Karl-Georg Nyholm samt på gymnasiet Rikard Sterner. Den sistnämnde gav honom A i biologi. Yngve hade hoppats att få läsa botanik för Carl Skottsberg efter studentexamen. Men när den långvariga militärtjänsten i Boden, under andra världskriget, var slut hade Skottsberg avgått och ämnet botanik var försvunnet från Göteborgs horisont. Så det blev en folkskollärarexamen i stället. Så småningom kunde dock Yngve läsa zoologi och botanik i Göteborg för bland andra Svante Suneson. För högre betyg i botanik vände han sig till den marinbotaniska avdelningen, efter en konflikt med Bertil Lindquist. Först var det nog ett algologiskt ämne som hägrade men Gunnar Degelius menade att lavar var mycket intressantare. Yngve fick följa Degelius på ett antal insamlingsresor inom Norden. År 1964 ”totade jag ihop en lic. om strandlavarnas ekologi och frekvens och fick ett oförtjänt högt betyg” för att nu använda hans egna ord. Enligt hans egen bedömning ”var min största bedrift att ha funnit en ny typ av utsöndringsorgan hos havsborstmaskar, men det hör ju förvisso inte hit.”

Yngve kom att verka som lärare på Ma-

Yngve Eliasson. Foto: Gunnar Ekenved

jornas gymnasium och var också lektor på lärarhögskolan. Redan på 1950-talet blev han ledamot av Botaniska Föreningen i Göteborg och han kom att verka både i styrelsen och exkursionskommittén. Hans stora kunnskap och pedagogiska skicklighet utnyttjades flitigt på exkursioner och i föreläsningsverksamheten. Ett minnesvärt föredrag diskuterade frågan ”Kan en potatis vara vänstervriden?”. Med underfundig humor och oväntade praktiska exempel fick vi lära oss om bladställningar, vinkelförskjutningar, Fibonaccital och annat inom organografin. Vi minns också en bit gummislang på vilken Yngve limmat pappersblad. Genom att vrida slangen på olika vis kunde han lätt få fram olika bladställningar. Den som efter en så roan-

de och klagörande pedagogik ändå inte fattade divergensens mysterier kommer nog aldrig till klarhet.

Den största insatsen för Botaniska Föreningen gjorde Yngve tillsammans med rektor Manne Ohlander och folkskollärare Elof Carlsson. Dessa herrar fick uppdraget att ta fram ett manuskript till en ny upplaga av Fries' Bohusflora. ”Ohlander var äldst i gänget och hade, som jag tyckte, alltför bråttom, och jag betraktade mig mest som en bromskloss.”. Antagligen kompletterade man varandra. Boken blev färdig 1971 och för denna insats belönades Yngve vid 60-årsjubileet 1979 med ett hedersledamotskap i föreningen.

Yngve hade många strängar på sin lyra. Förutom en stor kunskapsbredd inom biologi var han en god tecknare vilket framgår i hans licenciatsavhandling. Utomordentliga illustrationer av de svårflörtade skorplavarna på Bohusläns klippstränder (till exempel *Verrucaria*-arter) är till god hjälp i bestämningsarbetet. Yngve och Margareta skrev som Tuvebor en trevlig artikel 1992 om geologins betydelse för floran. Här behandlas växternas utbredning i förhållande till den diabasgång som går i väst-östlig riktning genom norra Tuve. Arbetet återfinns i boken *Gammalt och nytt i Tuve* och har titeln *Växter på linje – En botanisk studie* (Tuve Hembygds- och Fornminnesförening). Till detta kommer också Yngves författande av en enkel flora med titeln *Familjeflora*. Boken illustrerades med vackra akvareller av Gunnel Ginsburg.

Med Yngves bortgång förlorade vi en mycket kunnig, försynt och samtidigt underhållande botanist. Han var alltid hjälpsam. Vad man kunde slås av var hans ofta bekymrade uppsyn. Han nedvärderade (helt utan anledning) gärna sin egen insats och var alldeles för blygsam. Man lyssna-

Yngve Eliasson på exkursion i Ångermanland 1989. Bakom honom syns Lill Weibull och Birgitta Herloff. Foto: Pelle Dalberg

de gärna på hans intressanta föredrag och på hans dråpliga historier från exkursioner, undervisning och forskning.

Lars Arvidsson & Staffan Wall

Raggarv funnen på Fästningsholmen i Kungälv

Lars Ferm (text och foto)

Brynjegatan 12, 442 37 Kungälv, lars.ferm@hotmail.com

Fästningsholmen i Kungälv ligger cirka tio cykelminuter hemifrån. Den blev ett lagom utflyktsmål den 27 april då jag var lite trött efter coronavaccinering.

En gångväg löper längs vattnet på öns östra sida. Ovanför den sluttar en betad hagmark upp mot fästningen. Jag gick upp dit, och överraskades av tusentals strån av vårstarr. Den synen var omöjlig innan området röjdes för tio år sedan. Ett hårt färbete sommartid har sedan dess gynnat små vårväxter. Jag har till exempel ett foto från 2012 på massförekomst av bergbräsma *Cardamine hirsuta*. Andra arter som ökade rejält samma år var grusbräcka *Saxifraga tridactylites* och säkerligen också vårarv *Cerastium semidecandrum*.

En art som inledningsvis gynnades av röjningen var bolmört *Hyoscyamus niger*. Den klarade sig kvar i ett delområde i åtminstone 5–6 år.

Tillbaka till min lilla exkursion. När jag fortsatte uppåt möttes jag av mängder av vårarv. Jag fick syn på en planta som verkade lite större och hårigare. I luppen blev skillnaden markant. Uppenbarligen var det en annan art, men vilken? En lämplig hemläxa, tänkte jag, och tog med mig plantan. Att det kunde vara en raritet föll mig aldrig in, och den exakta positionen brydde jag mig inte om.

Men på kvällen fann jag till min överraskning att fyndet stämde mycket väl med en raritet som inte ens var nämnd i Bohusläns Flora. Rariteten var raggarv *Cerastium brachypetalum*. Jag lade fyndet i växtpressen, men avvaktade med rapportering. Bilden ovan visar den

Pressade exemplar av raggarv och vårarv.

pressade växten tillsammans med vårarv från samma lokal.

Nästa dag trodde jag att det skulle vara lätt att hitta fler raggarvar. Jag hade ju bara vandrat genom området och tillfälligt tittat närmare på några plantor.

Men trots att jag letade så länge, att en cykeltur till Göteborg fick ställas in, så hittade jag ingen mer raggarv.

Däremot fann jag 15 mycket små plantor av vårvicker *Vicia lathyroides*, en art som knappast fanns här innan ön röjdes.

Sent på kvällen nästa dag skickade jag ett foto på den pressade växten till Erik Ljungstrand. Följande morgon ringde

mobilen när jag satt vid frukostbordet. Jag blev först lite orolig eftersom klockan bara var tjugo över sju. Men det var Erik, som stödde artbestämningen, och ville se växten på plats. Men det kunde jag ju inte utlova.

Jag återvände till Fästningsholmen, och sökte förgäves bland mängder av vårarv. När jag återfann den exakta växtplatsen tvingades jag konstatera att det bara funnits en raggarvplanta just där.

Nästa dag var det söndag, och på söndagsmorgnarna är det lugnt och fridfullt på vägarna. Så jag pausade Fästningsholmen och cyklade en fyramilsrunda istället. Rastade på Skräddarön, där jag fann en ganska stor neptunussnäcka, troligen en subfossil *Neptunea despecta*, men inget botaniskt intressant. När jag kom hem fanns ett meddelande från Erik och Uno Unger. De befann sig vid fästningen, och hade hittat ett rejält bestånd av raggarv. Jag sköt på lunchen och cyklade dit.

Erik och Uno hade kommit till Fästningsholmen utan att känna till den exakta fyndplatsen. Erik hade tidigare sett arten i Skåne och i östra Sverige. Han insåg att det bara fanns en liknande lokal på Fästningsholmen, nämligen platån längst upp intill södra muren ovanför den branta sluttningen. Det ledde till att Erik och Uno gick rakt på ett iögonfallande bestånd med åtminstone 150 fint blommande raggarvplantor. Där fanns inte en enda vårarv. Jag hade tydligen gjort ett udda fynd och därför letat i flera timmar på fel ställen.

Raggarven och vårarven är båda så kallade vinterannueller. På hösten gror fröna, och blad utvecklas. Bladen överlever vintern, och sedan växer plantorna upp och blommar på våren. Efter blomningen dör plantorna bort.

Arten är lätt att känna igen, och som bilderna visar gör den skäl för sitt namn.

Raggarv *Cerastium brachypetalum*.

En karaktär som syns på vänstra bilden ovan är att blomskaften så småningom ofta kröks längst ut nära blomman.

Raggarv förekommer sällsynt i Skåne och i de sydöstra kustlandskapen. Närmast kända lokaler finns i Helsingborgstrakten och på Omberg.

För 100 år sedan var landskapet i Bohuslän betydligt kalare än idag. Fästningsholmen var inget undantag, och raggarven skulle nog ha trivts bra innan ön förbuskades under 1900-talet. Ett foto på avstånd från 1990 tyder på att även platån med raggarv växte igen, men det är inte helt säkert.

Frön av många arter kan överleva i flera decennier. Om det även gäller raggarv vet jag inte.

Eftersom inga äldre fynd är kända har arten kanske ändå kommit in i sen tid.

I fjol såg jag grusbräckan mestadels i sydost, i branten nedanför gångvägen. I år hittade jag inte en enda planta där, men i stället massvis högre upp. Om raggarven regelbundet visar sig som i år återstår att se. Lokalen vid södra muren var för övrigt avstängd i fjol på grund av rasrisk.

De fyra mot Dalsland

Kenneth Bergerson (text)

Karduansmakaregatan 26, 415 74 Göteborg, kenneth@bergerson.se

Även i det land där normmän bor finns det botaniska lokalföreningar. En av dem är *Telemark Botaniske Forening, TBF*, som 2020 firade sitt 40-årsjubileum. En av grundarna, och en genom åren tongivande medlem, heter Roger Halvorsen. Han är också medlem i BFiG och har deltagit i – och även varit ledare för – flera av våra långexkursioner, varvid han har glatt oss med att sjunga något ur sitt till synes outtömliga förråd av norska visor, eller av Dan Andersson eller Evert Taube.

TBF har en tidskrift som heter *Listera*, och i den är Roger en flitig skribent. Dels skriver han kunskapsrika artiklar i favoritämnet etnobotanik, dels kåserande redogörelser för längre eller kortare exkursioner under rubriker som ”Tre män i en Audi” eller ”Två män i en Subaru”. Inspirerad – det heter ju så när man stjälar en idé – av dessa senare vill jag här berätta om några dagsturer till Dalsland coronasommaren 2020.

”De fyras gäng”

Den konstiga sommaren 2020 var ju alla planerade föreningsexkursioner inställda, och en viss abstinens kände vi nog av lite till mans. Så vad göra? Jo, man kontaktar några trevliga och likasinnade vänner och funderar på vilka botaniska utflyktsmål som kunde vara intressanta för endagstur. Och att hitta sådana – varken vänner eller resmål – visade sig inte vara särskilt svårt. Vi blev ett gäng på fyra som gjorde några fina turer under fjolårets sommar, nämligen:

Erik Ljungstrand, som ju har sett allt i växtväg i Norden och dessutom minns allt

Sofia i Ryrs naturreservat, Dalsland.

Foto: *Kenneth Bergerson*

han har sett – och läst också, för den delen – och som har koll på var saker växer. Sofia Lund, som har sett nästan allt och som är den enda av oss som kan sägas vara professionell botanist, eller snarare biolog. Hon är nämligen floraväktarsamordnare i Svenska Botaniska Föreningen och, sedan i december 2020, redaktör för *Vilda växter*. Lars Ingemansson är, liksom författaren av dessa rader, sedan länge en entusiastisk bergsklättrare och amatörbotanist. Båda är vi svaga för ormbunkar, men till skillnad från mig själv – som (enligt Erik) lider av ”lignoskräck” – är Lars riktigt bra på björnbär och andra vedartade växter.

Av dessa fyra var det bara jag själv som, på grund av hög ålder, tillhörde riskgruppen för Covid-19. För att uppfylla kraven från min ”hemmaepidemiolog” Gunilla blev vi några gånger nödsakade att köra i två bilar, men väl ute i markerna kändes inte smittrisen särskilt överhängande.

En första tur, den 7 juni, gick till Överön, norr om Nordre älvs utlopp i havet. Hit skulle Ragnhild Crawford just denna dag haft en exkursion enligt programmet, men den blev ju inställd. Tyvärr, för det fanns mycket fint att se, både på de betade torrängarna och fuktstråken vid parkeringen, såsom strimklöver *Trifolium striatum*, och på strandängarna mellan Lilla Överön, Höga och Karholmen. Någon norskstarr *Carex mackenziei* hittade vi inte, men stora bestånd av ängslost *Bromus racemosus*, på dess i nutiden enda växtplats utanför Tjörn.

En vecka senare, den 14 juni, åkte Erik, Sofia och jag till Rörö, längst norrut i Göteborgs norra skärgård. Vädret var soligt och varmt, som åtminstone jag vill ha det på Rörö; klapperstensfälten i väster ger då ett nästan sydländskt intryck. Vi studerade förstås den första och hittills enda kända växtplatsen i landet för engelskt marskgräs *Spartina anglica*. Beståndet såg ganska malätet ut – hade manne Länsstyrelsen försökt utrota denna potentiellt ”invasiva” växt? Och i sin inhägnad blommade ostronörten *Mertensia maritima* som vackrast. På hemvägen, på Ussholmen, kunde Sofia kryssa atlantnäckros *Nymphaea alba* ssp. *occidentalis*; det är inte så ofta hon får göra det numera när det gäller inhemska växter. Och så stannade vi förstås till vid vägkanten mitt för Rya skog på Hisingen, som Johan Grudemo berättade om i Calluna nummer 3/2020.

Nästa resa, den 28 juni, gick till Sönerbergen och Mönster, ytterst på

Onsalahalvön. Vi sammanstrålade vid parkeringen innanför Orrevik – Sofia kommer ju från Varberg – och gick förbi Igel mossarna söderut. Erik verkade lite besviken då han inte drog till sig några blodiglar när han vadade; kanske befarade han att hans blod inte smakade dem längre, likt Röde Orm när han låg skadad efter enviget hos kung Harald och Ylva inte hittade några löss i hans hår när hon kammade honom. Men iglarna hittade honom och vi hittade bland annat massor av krypfloka *Helosciadium inundatum*. Men turens stora attraktion var förstås hjortunga *Phyllitis scolopendrium*, med två exemplar i en av sprickorna på dess klassiska lokal.

Dalsland söndagen den 12 juli 2020

Och därmed till vår första Dalslandsresa denna sommar. Erik, Sofia och jag startade tidigt från Göteborg – Sofia ännu tidigare från Varberg förstås – och Lars anslöt i Färgelanda, från sommarhuset i Ramsvik. På vägen dit letade vi förgäves efter brandnäva *Geranium lanuginosum* vid campingen i Ursand norr om Vänersborg, där den sågs förra året. Inte heller lyckades vi hitta något radgräs *Beckmannia syzigachne* vid Nunntorp, trots att den tidigare varit ymnig i diket invid riksväg 45.

Efter dessa två drive-in-lokalerna var det dags för Ryrs naturreservat, som består av åtta mindre delreservat mellan Svanfjorden och Östbosjön. Det senare är ju för övrigt ett ovanligt ”vanligt” sjönamn för att vara i Dalsland, där man annars excellerar i sådana fantasieggande namn som Åklång, Råvarp, Iväg, Näsören, Erve och Djup. Ryrhalvöns leende landskap präglas dels av de sedan lång tid hävdade slättermarkerna, dels av berggrunden, som utgörs av kalklerskiffer, och som på flera ställen går i dagen.

Nordvästra delen av det mellersta delreservatet på själva halvön utgörs av ”alvmarker” som sluttar ner mot sjön, och dit ställde vi kosan i dag. Jordtäckningen blir allt tunnare ner mot vattnet, och lerskiffern går i dagen i trappstegsvisa låga hyllor. En karaktärsart för området är hällebräcka *Saxifraga osloënsis*, men den är dessvärre helt nervissnad vid denna tiden på sommaren. Men bland mycket annat fint i den till synes karga miljön kan nämnas massor av hällebräken *Woodsia ilvensis*, och dess ovanligare släkting fjällhällebräken *W. alpina*, en i huvudsak nordlig art som dock även förekommer på kalkklippor i Sydsverige; den utmärks av att undersidan av bladen har krusiga hår men saknar fjäll, i motsats till hällebräken. Andra trevliga små ormbunkar som vi fann här var kalksvartbräken *Asplenium trichomanes* ssp. *quadrialeans*, och murruta *A. ruta-muraria*.

På den här typen av mark är ju de flesta örterna ganska småvuxna, som den väldoftande harmyant *Satureja acinos* och vildlinet *Linum catharticum*, men även resligare arter prydde slutningen: brudsporre *Gymnadenia conopsea*, bergjohannesört *Hypericum montanum* och, förstås, blodnäva *Geranium sanguineum*.

I denna rika och vackra miljö kunde vi ha strövat länge, men vi hade ett ambitiöst program för dagen, så efter lunchsmörgåsar körde vi vidare till Ranneberget, ett naturreservat inte långt från Skållerud. Detta är en klassiskt rik lokal för uddbräken *Polystichum aculeatum* – vi räknade till ett hundratal tuvor – och en enda taggbräken *P. lonchitis*. Uppenbarligen rätt nyligen har man ganska kraftigt glesat ut den högväxta granskogen i branten kring beståndet, till stort gagn för naturupplevelsen och förmodligen även för växterna, som såg ut

Uddbräken *Polystichum aculeatum*, Ranneberget, Dalsland. Foto: Kenneth Bergerson

att trivas väl. De båda ormbunkarna här är ju förresten numera återfunna i Bohuslän genom Åsa Wibergs och Stig Ingvarssonss idoga letande.

Vid skolan i Åsensbruk lyckades vi, efter en del letande, finna två just överblommade rödsysslor *Cephalanthera rubra*, innan vi gav oss i kast med turistinförnot Häverud. Det är ju en fascinerande miljö, och man förstår att många lockas dit en solig sommardag: bil- och järnvägsbroarna högt ovanför slussarna och den unika akvedukten över forsen i Upperrudsälven, med branta klippor mot norr. Men när vi väl lyckats parkera bilarna och banat oss väg över akvedukten kunde vi som ensamma besökare följa den trolska stigen utmed rikberget mot Åklång. Där fann vi purpurknipprot *Epipactis atrorubens*, och överblommad vippärt *Lathyrus niger*.

Akvedukten och broarna över forsen i Upperudsälven, Häverud, Dalsland.

Foto: Kenneth Bergerson

Poppelglasvinge *Sesia apiformis*, Buterud, Dalsland.

Foto: Sofia Lund

Dem kunde vi klappa om vi ville, men den klippoxel *Sorbus rupicola* som klängde i stupet mot sjön vid stigens slut fick vi nöja oss med att studera i kikare.

Några kilometer norr om Häverud, i höjd med Glycksjö ände, går en liten grusväg ner till Buterud, med en sluss i kanalen mellan sjöarna Åklång och Råvarp. De sandiga vägkanterna brukar vara en pålitlig växtplats för svedjenäva *Geranium bohemicum*, och det var främst den vi sökte i dag, dock förgäves. Men längs vägen växte mycket annat fint, som hällebråken, kattfot *Antennaria dioica* och bergjohannesört. Bergbranterna norr om grusvägen hyser dessutom ett sedan länge känt bestånd av ärtvicker *Vicia pisiformis*, och vid sökandet efter den i den ganska oländiga terrängen fann vi bland mycket annat trevligt det ståtliga gräset strävlosta

Bromus benekenii (syn. *Bromopsis b.*). Just när vi hade gett upp hoppet om ärtvickern fann Lars den, helt nära den angivna GPS-koordinaten, men lite nedanför den ravin vi hade genomsökt så noga. Nöjda återvände vi till bilarna, och på vägen dit fick Sofia ögonen på en bålgetingliknade insekt, som både hon och Erik kunde konstatera var en glasvinge; hemkommen kunde Sofia fastställa att det rörde sig om poppelglasvinge *Sesia apiformis*. Epitetet betyder biliknande, och predatorer luras att lämna insekten i fred, trots att den är en fjärlil och helt ofarlig – ett exempel på en företeelse som kallas mimikry.

Under vandringen här grämde det mig att jag hade glömt min röda anteckningsbok i bilen, men Erik dokumenterar noggrant vad vi ser, så det kunde ju repareras i efterhand. Men den fanns inte i bilen!

Med fältanteckningar alltifrån Gotland i maj 2013 vore det tungt att förlora den. Vid lite eftertanke insåg jag att jag måste ha lagt den ifrån mig när jag köpte glass i Håverud. Det blev till att köra en extra mil fram och åter, men det var det värt; boken låg kvar på locket till glassfrysen, som jag hoppats.

Under tiden fortsatte de andra norrut till Bräcke ängar i Edsleskog, ett naturreservat med slätterängar, där jag så småningom återfann dem efter visst letande i de vidsträckta markerna. Sedan 1970-talet har man återupptagit den traditionella skötseln, och det vi framför allt hoppades finna här var den senblommande formen av fältgentiana *Gentianella campestris* var. *campestris*. Den hittade vi inte, men väl till exempel brudsporre och gullklöver *Trifolium aureum*.

Det hade nu blivit sent på eftermiddagen, men vi valde ändå att ta en ”omväg” hem, nämligen till trakten av Dingle i mellersta Bohuslän. Färden gick mot sydväst, genom Bullarebygden, och vägen kändes lång och lite enförmig. Men sedan vi passerat E6 ändrade landskapet karaktär – vi kom till ”ett Norge i miniatyr”, som Erik uttryckte det. Bergen reste sig höga och branta, belysta av kvällssolen, med småskaliga jordbruksbygder i de trånga dalarna emellan. Inte anar man att man är så nära något så vackert när man åker förbi på motorvägen i alldeles för hög fart.

Och det var just detta Mini-Norge som förde oss hit. På allt smalare vägar kom vi slutligen till gården Rönningen, vid vägs ände. Erik var bekant med ägarna sedan tidigare, och vi kunde gå genom deras trädgård och några hundra meter upp i en sidodal, för att i det sista dagsljuset stå inför några exemplar av fingerborgsblomma *Digitalis purpurea*. Inte så märkvärdigt, tycker kanske läsaren,

men bestånden inom detta begränsade område anses representera vildtypen, som är vanlig västerut i Norge; övriga svenska förekomster bedöms härstamma från odlade exemplar av sydligare ursprung.

Det hade blivit sent och vi var ganska trötta, men var överens om att detta var en värdig avslutning på en minnesvärd dag i fält. Lars hade kortast väg hem till Ramsvik, Erik och jag lite längre till Göteborg och stackars Sofia allra längst ända till Varberg.

Familjen på Dalslands kanal

Vårt ovan skildrade botaniska besök i Håverud fick turisten i mig att vakna, och efter lite sökande på nätet uppdagade jag att man kan åka kanalbåt från Håverud norrut på Dalslands kanal, och sedan ta tåg tillbaka till bilen i Håverud. Förslaget väckte entusiasm hos min familj – son och dotter med fru/sambo och tre respektive två barn – så när vädret såg stabilt ut bokade jag in alla utom sonen Andreas, som måste jobba, en fredag i mitten av augusti 2020.

Vi fick strålande väder, och inför avgången med den smala kanalbåten Dalslandia var de större barnbarnen – Joel 10, Vilja 8 och Love 5 år – spända av förväntan. Coronarestriktioner gjorde att man bara tog halva antalet passagerare; och tur var det, för annars hade det blivit trångt ombord. Nu kunde jag stå i fören med barnen och se när vattnet i slussarna forsade in och båten höjde sig, med de höga stenmurarna alldeles inpå. Det var en fascinerande upplevelse, inte bara för barnen. Efter slussar och akvedukt i Håverud gled vi ut på den långsträckt sjön Åklång, där vi åt lunch under däck med utsikt över de idylliska stränderna.

På den större sjön Råvarp friskade vinden i, men uppåt Mustadfors och Dals

Långed kom vi åter nära idyllerna, och slussarna var många. I Långbron, efter tre timmar, slutade resan för vår del, och det var alldeles lagom. På rälsbussen tillbaka till Häverud kunde barnen och jag stå i dörren till förarhytten och titta framåt längs spåret. Sedan blev det bad i Åklång innan vi körde hem till väntande middag, som Andreas fixat efter jobbet.

Dalsland söndagen den 30 augusti 2020
Sommaren led mot sitt slut. ”Snart finns det väl bara ruderväxter kvar att titta på”, tänkte jag, som inte är så intresserad av sådana. Men där hade jag fel, för rapporter inflöt om brandnäva i Dalsland. Denna mytomspunna växt hade varken Lars eller jag sett, så nu gällde det att ta chansen. Sofia kunde tyvärr inte följa med, men Lars fru Eva ersatte så att vi även denna dag kunde bli en kvartett. Erik och jag startade från Göteborg, och som vanligt under våra bilresor förde vi intressanta samtal och jag kunde få del av hans till synes outtömliga kunskaper i de mest skiftande ämnen. Eva och Lars kom från Ramsvik, och vi sammanstrålade i Ryr, vid vägen till det delreservat vi besökt föregående gång.

Dagens lilla reservat ligger norr om vägen och sluttar ner mot en vik av Östebosjön med en liten badplats. Lokalen var mycket lättillgänglig, med egen parkering och bara något hundratal meter ner till vattnet. På Artportalen angavs koordinater och beskrivning av växtplatsen – en brandfläck efter utförd naturvårdsröjning – men det visade sig inte vara så enkelt att hitta det enda exemplaret. Till slut fann jag det, betydligt högre upp än vi trott. Det sjöng på sista versen, men några blommor fanns kvar och det var ingen tvekan om bestämningen. Efter vederbörlig beundran och fotografering samlade vi in frön – det fanns gott om

Erik och Kenneth vid brandnävan, Ryr, Dalsland.
Foto: Eva Ingemansson

Brandnäva *Geranium lanuginosum*, Ryr, Dalsland.
Foto: Kenneth Bergerson

frukter – men åtminstone mina ville inte gro, trots att jag frestade med grillaska i såjorden.

På samma lokal, närmare sjön, växte även ängsgentiana *Gentianella amarella*.

Den var i stort sett överblommad, men de fem smala och liklånga foderbladen gick fint att studera.

Men vi hade inte fått nog av fina nävor, så vi begav oss till Dals Rostock. På vägen dit körde vi genom dagens första rejäla regnskur, men väl framme sken solen igen. Ovan stationen körde vi till vägs ände och vandrade några hundra meter längs en nyanlagd grusväg över ett hygge – vackrare lokaler har man sett. Men svedjenäva trivdes uppenbarligen; ett hundratal exemplar växte utefter vägen, enligt uppgift i Artportalen. Även dessa var i stort sett överblommade och såg ganska bedagade och risiga ut; de harmonierade väl med den omgivande miljön, kan man säga. Men här och där fanns fortfarande blommor så vi kunde jämföra med brandnävan.

Efter detta åkte Eva och Lars till Häverud för att äta lunch, medan Erik och jag fortsatte till Tegen i Dalskogs socken. Vi lyckades pricka in nästa kraftiga regnskur under körningen dit, och det såg bokstavligt talat mörkt ut för oss. På en nätt och jämnt körbar skogsväg kom vi fram till den kraftledningsgata som skulle hysa ett bestånd av fältgentiana *Gentianella campestris*. Inte heller denna lokal kunde göra anspråk på något skönhetspris, men i

Svedjenäva *Geranium bohemicum* i Hälans före detta skog vid Dals Rostock.

Foto: Lars Ingemansson

de sista glesa regndropparna lyckades Erik leta fram ett exemplar av gentianan. Det var visserligen ganska ankommet, men det var ingen tvekan om bestämningen: fyra foderflikar, två breda och två smala.

Efter omväxlande häftiga regnskurar och sol på hemvägen avslutade vi stilenligt dagen med ännu en ”skräplokal” genom att – kanske inte helt enligt trafikreglerna – köra in på impedimentet mellan av- och påfarterna till en trafikplats nordväst om Vänersborg, förmodligen en så kallad snötipp. Där skulle enligt uppgift finnas flyghavre *Avena fatua*. Den hittade vi inte, men en del andra trevliga ruderväxter, till exempel doftklöver *Trifolium resupinatum*, vars karakteristiska doft låg tung över området.

Börjes blomkluringar

Sol- och vårare åker dit för ragg-arv
 Hellre månviol än solsting
 Hellre trillingsippa än fyringar(ar)
 Hellre in- än smäll-spire(r)a
 En borttappad krona har vatt-en-klöver

... och växtnötter

Vilka växter är det här undrar Börje Wernersson. Svaren finns på sidan 24.

Beskattade pengar
 Tonsillört
 Smakbrytning
 Är negativa svar
 Nedbantad Ringo

Korna, vårt kulturarv

Birgitta Lindqvist (text)

Forbondegatan 27, 462 41 Vänersborg, birgitta.lindqvist97@gmail.com

Finns det något mer rogivande än att titta på korna som betar i hagen? Dessa lugna, stora, snälla och betande kreatur. Kon har varit människans följeslagare under flera tusen år och har spelat en mycket stor roll i historien, en symbol för välfärd och överlevnad.

När jag hörde talas om boken *Kornas planet*, av Ann-Helen Meyer von Bremen och Gunnar Rundgren, blev jag nyfiken. Kor har alltid fascinerat mig. Jag vill dela med mig av författarnas kunskap om kornas fantastiska mångsidighet, deras viktiga nytta för landskapet och livsmedelsproduktionen.

Idag finns drygt 1,4 miljoner nötkreatur i Sverige, varav cirka 300000 hålls för mjölkproduktion. Det finns cirka 16000 heltidsbönder som oftast specialiserar sig på antingen djuruppfödning eller växtproduktion.

Svenska bönder anses vara bra på att ta hand om sina kor. Våra kor är bland de friskaste i världen och behöver därför säl-lan antibiotika.

Jordbrukssamhället och landskapet har förändrats kraftigt i Sverige i samband med industrialismen. Arbetskraft har bytts ut mot maskiner. Staten har under efterkrigstiden pressat bönderna att producera mer för en växande befolkning. Många små lantgårdar har sammanslagits till större. Betesmarker/ängsmarker har antingen vuxit igen, plöjts upp till åker eller planterats med granskog för virkesproduktion. De ljusa skogsbrynen och åkerholmarna har försvunnit för att istället bli stora fält med ensidigt odlade av till exempel raps eller spannmål, så kallad monokultur.

År 1850 fanns i Sverige cirka 12 miljoner hektar betesmark och permanent slåttermark, jämfört med drygt 400000 hektar nu. Mer än 95 % av dessa gräsmarker har alltså försvunnit och utgör våra mest hotade naturmiljöer. Globalt sett har de minskat med 3 % efter år 2000 (10 % inom EU), trots ökat antal människor, kor, får och getter.

Hela den globala världsmarknaden har också förändrats i samband med ökad produktion, lönsamhet och konsumtion, bättre lagringsmöjligheter, snabbare transporter, befolkningsökning, urbanisering och ökad teknik.

I hela världen förespråkar staterna och jordbruksorganisationerna att jordbruket skall drivas som affärsverksamhet. Djur och växter har blivit en handelsvara.

Småbönder har tvingats ta stora lån eller köpts upp av stora företag för att klara sin ekonomi, i hård konkurrens. Bönder tvingas producera mer och billigare. Ledet mellan bonden och konsumenten har ökat avsevärt med många mellanhänder. Bönderna är de som tjänar minst i livsmedelskedjan.

Fortfarande lever småjordbruk kvar på vissa områden i världen, som Afrika, delar av Asien, Europa och Latinamerika, där mänsklig muskelkraft och oxar används.

Men storjordbruken har i övervägande fall tagit över, speciellt i USA, Brasilien, Argentina och Australien, men även i EU.

På många håll i världen föds boskap upp på billigt foder som majs och soja. Detta har gjort att priset på kött och mjölk sjunkit kraftigt. Argentinas stora grässlätter på Pampas har under lång tid varit betes-

marker. Idag odlas stora fält med soja som gjort det mer lönsamt. Marken hyrs ut till stora företag. I USA har många gårdar förvandlats till stora majsfält sedan 1950-talet.

I framför allt USA och Australien finns idag många så kallade ”feedlots” för intensiv djuruppfödning. Kalvar får beta i 20 månader och transporteras sedan långa sträckor till dessa djurfabriker för att gödas upp under fyra månader med genmodifierad energirik majs och proteinrik soja med mera före slakt. Några feedlots har mer än en miljon kor på en begränsad yta. Antibiotika används flitigt och ibland även tillväxthormoner (förbjöds i EU 1981). I Australien kan nötkreatur transporteras 48 timmar i sträck. I EU kan man med paus transportera i 28 timmar, i Sverige gäller 8 timmar.

Feedlots har spridit sig till Kanada, Brasilien och Argentina, men även EU. Men i Europa är storleken på djurfabrikerna begränsade av miljöregler, markägande och djurskyddslagar.

Kor och andra djur har blivit en handelsvara. Djurfabriker tar inte hänsyn till att de är levande och kännande varelser. Hur vi odlar och föder upp djur inom jordbruket är den faktor som har störst betydelse för vårt ekosystem! Djur är värda respekt med ett liv som är anpassat till deras behov och naturliga beteende.

Korna har enligt författarna (och mig) fått ett oförtjänt rykte om sig att vara ett stort klimathot på grund av sitt stora utsläpp av metangas. Men det hela är mer komplext. Korna bidrar till biologisk mångfald om man behandlar dem på rätt sätt.

Betesdrift är nödvändigt och är det mest naturliga för kor. Det kräver inga maskiner och är energieffektivt. Gräs är den främsta födan för kor och andra idisslare. Människor kan inte äta gräs, men genom

korna kan vi tillgodogöra oss näring och viktigt protein. Kött och mjölk från djur som fötts upp på gräs har högre halt av omega-3 och linolensyra.

Om korna får beta så hålls landskapet öppet. En ko bajsar cirka tolv gånger per dag. De stora mängderna gödsel blir föda åt andra organismer och näring till gräset. I en komocka finns det tusentals individer av olika arter som till exempel maskar, insektslarver och andra små djur. Fåglar kalaslar på larver och insekter däruti. Dyngbaggen drar ner dyngan i marken, vilket bidrar till en levande jord med ett myllrande mikroliv och långsiktig mullbildning.

Nötkreaturen har ju fyra magar där 200 olika bakterier och 20 andra typer av mikroorganismer hjälper till att bryta ner fiberrikt material, som gräs. Våmmen, som är kons största mage, är ett jäsningsskär. När kon tuggar gräs blandas det med en stor mängd saliv, sväljs och stöts upp igen för att tuggas ännu en gång, de idisslar. Kor vill kunna idissla i lugn och ro utan stress. Hagar och ängar är rika miljöer för korna. Om gräset är för kort måste kon beta längre tid, öka tuggastigheten och idissla på kortare tid, vilket stressar kon.

När korna idisslar avges metangas. Metan ger ett stort bidrag till växthuseffekten men bryts snabbt ner i atmosfären.

När man odlar majs, soja och även många andra grödor (till exempel sockerrot) på stora fält med monokultur krävs stora mängder konstgödning. Bara en femtedel av gödningen (NPK) återfinns i skörden, resten läcker ut som kväve och ammoniak i gasform eller rinner ut i vattendrag. En del avgår som lustgas, en av de mest potenta växthusgaserna. FN:s klimatpanel konstaterade i en rapport från 2013 att kväve från konstgödsel utgör den största källan till ökning av lustgas i atmosfären. Konstgödsel skapar också nya problem

med skadedjur och sjukdomar, vilket ökar behovet av bekämpningsmedel, som i sin tur skadar insekter, fåglar och andra djur.

Utvinning och användning av fossila bränslen påverkar också växthuseffekten kraftigt. Vi uppmanas idag att äta mindre kött. Olika trender kommer och går. Men man kan ändå ställa sig frågan vad som är mest "klimatsmart".

I Sverige är konsumtionen av animalier ungefär densamma som 1960. Mjölk och smör har minskat medan kött och ost har ökat. Kött av kyckling har ökat kraftigast (vars produktion bör diskuteras vid ett annat tillfälle). Sverige producerar endast hälften av det nötkött som konsumeras idag. Vi importerar nötkött för att någon kan producera det billigare. En tredjedel av den mjölk vi producerar använder vi själva, resten exporteras som tormjölk till delar av Asien, Mellanöstern och Afrika.

Personligen tror jag att en kombination av animalisk och vegetabilisk kost är den bästa, förutsatt att den produceras på ett hållbart sätt. Växter och djur kompletterar varann och tillhör det naturliga ekosystemet.

Så, det grundläggande borde vara att satsa ännu mer på ekologiskt jordbruk, återskapa ängar och betesmarker, odla varierat, satsa på närodlat, äta mer natur-

beteskött och ha en närmare relation till bonden.

Det pågår ett arbete med att ta fram nya perenna odlingssystem. Land Institute i Kansas håller sedan många år på med att försöka skapa ett flerårigt vete. I Australien har man startat "Landcare"-grupper för att utveckla den biologiska mångfalden och i Florida har man återskapat träskmarker.

I Sverige har man återskapat våtmarken vid Hornborgasjön. I Borlänge kommun odlar man sin egen mat och föder upp sina egna djur. Fjällbete förekommer i Åre enligt så kallat "Holistic management" som bygger på att djuren flyttas ofta för att efterlikna hur vilda hjordar rör sig. Intresset för andelsjordbruk har ökat på senare år, liksom efterfrågan på ekologisk och närodlat mat. Reko-ringar, gårdsbutiker och Bondens marknad har blivit populärt. EU-bidrag ges för att bevara värdefulla miljöer och Natura 2000-områden har skapats.

Mycket görs, men vi behöver satsa betydligt mer på forskning om ekologiskt och återskapande jordbruk, tänka mer på kvalitet än kvantitet, bevara det stora arvet av olika växtsorter och gamla lantraser, samt utveckla växtförädling och avel som gynnar den biologiska mångfalden.

Redaktörens kommentar:

Här tycker jag att det skulle passa med en bild på en kossa. Det enda fotot jag hade i mina gömmor är detta där min mormor Ida poserar med sin ko Sippa någon gång på på 1940-talet.

Krutbrännare funnen på Kinnekulle

Bertil Larsson (text och foto)

Brunnsvägen 68, 464 50 Dals Rostock, bertil.larsson98@gmail.com

Den 2 juni 2021 tog jag en tur till Kinnekulle för att se Adam och Eva vid Örne-kulla på Österplana. Det var kanske för sent, men lyckligtvis fanns det flera plan-ter i fullt flor bland alla fantastiska sankt Pers nycklar och mycket annat trevligt. Hela området är ett paradiset för natur- och botanikintresserade. Man behöver inte vara expert för att njuta fullt ut och jag var inte ensam.

Efter en grundlig rundvandring i om-rådet och kort fikarast åkte jag till Öster-plana hed, parkerade vid kyrkan och gav mig ut i österled. Även här var det flera naturälskare som strosade omkring. Några letade efter flugblomster, andra kol-lade fjärilar och några njöt bara i största allmänhet av den fina naturen. Utan att vara expert kunde jag ändå svara på en del frågor om vad som växte där. Jag har ju besökt platsen många gånger, oftast ett par gånger om året, oftast vid midsommartid. Ofta har jag varit ensam, men ibland med en hel busslast eller en bilkaravan. Vore det inte så långt skulle det bli mycket of-tare. Naturen ändrar sig ju hela tiden från tidig vår till sen höst.

En växt jag brukar kolla in är gucku-skon som växer i östra kanten ovanför ett gult hus. Torsten Örtenblad visade på den för många år sedan och i år hade den två blomstänglar. Alltid roligt att återse en gammal vän. Sedan fortsatte jag längs staketet, och vid de djupa kalkbrotten på kan-ten utanför staketet stod en rödbladi-g hassel. Som trädgårdsodlare är jag intresserad av sådant. Har ju en rödbladi-g hassel i trädgården men det är en filberthassel

Corylus maxima. Vet inte om vår vanliga hassel finns som rödbladi-g i odling. Hur man skiljer dem utan frukt vet jag inte.

Jag fortsatte över torrängen till fukt-partiet i nordvästra hörnet för att kolla in smörbollen och jag blev inte besviken. Men det var inte bara smörbollarna som lyste gult utan även en del smörblommor och fibblor. Det var i blötaste laget för lågskor här, men sådant får man ju tåla för glädjen att se stora bestånd av smörboll-
Där mötte jag ett äldre par som mindes smörbollarna från sin ungdom hemmavid någonstans i Dalsland och blev glada att få se dem igen. En huggorm stötte jag på också men den fick brått att försvinna i gräset. Jag passade förstås även på att kol-la in grodmöjan i dammen intill. Den var i fullt flor.

När jag närmade mig kyrkan från syd-sidan kunde jag inte låta bli att försö-ka få en vacker bild av den, inramad av blommande hästkastanj och gullregn. När jag hittat en fin bildvinkel och tagit någ-ra bilder råkade jag, framför mina fötter, få syn på något smått som jag inte rik-tigt kunde bestämma. Det var bara att gå ner på knä och studera närmare. Tänkte först på någon udda form av timjan eller brunört. Rensade undan några rödkämpar, och då såg jag ju att det nog såg ut som tre stänglar av krutbrännare, men de skall väl inte finnas här. Tog några bilder med min nya mobiltelefon och skickade till Claes Kannesten. Men bilden han fick upp var för dålig; han bekräftade dock att arten inte skall växa här på Österplana hed. Fick Jan Olssons mobilnummer och ringde

Växtplatsen för krutbrännare vid Österplana kyrka.

honom. Han bor ju numera där i närheten, men han var ute i skogen och letade svamp just då.

Jag tog en fikapaus och åkte sedan till Hjälmåsäter för att njuta av guckuskon. Jag var inte ensam där. Guckuskon var på topp och även ramslöken lyste vitt i skogen bredvid. En och annan tibast såg jag bland guckuskon. Då ringde Jan tillbaka. Han hade tagit cykeln ner till Österplana kyrka, och efter en mer detaljerad beskrivning av lokalen hittade han den, och kunde genast bekräfta att där växte tre krutbrännare. Han lade ut en bild på *Botanik i Väst* och sedan gick telefonen varm. Olof Janson hörde snabbt av sig och åkte dit ganska omgående. Andra kända botanister tog mer tid på sig. Det kändes för mig lite märkligt att en sådan obetydlig liten blomma kunde väcka så mycket uppståndelse. Men lite roligt var det ju ändå. En ren tillfällighet att jag råkade få syn på den, men å andra sidan kollar jag ju alltid noga efter vad som finns på marken, inte minst på ett sådant här ställe. Kattfot till exempel är alltid roligt att se, och då får man lov att granska marken ordentligt.

Som sagt det finns mycket roligt att upptäcka i vår fina natur, och man behöver ju inte vara superexpert för att njuta av mångfalden; kunskap gör det dock ännu intressantare. Den som inte vet att krutbrännare inte skall finnas på Kinnekulle skulle knappast ha brytt sig, troligen inte ens lagt märke till den. Visst är det fantastiskt med platser som Österplana som kan erbjuda spännande upplevelser för både den allmänt naturintresserade och experten.

Krutbrännare *Orchis ustulata* (syn. *Neotinea ustulata*).

”Vild” tovsippa på Kinnekulle

Olof Janson (text och bild)

Kårtorp 1, 533 97 Götene

På kvällen den 2 juni var jag på plats för att besiktiga Bertil Larssons explosiva och exklusiva fynd av krutbrännare *Orchis ustulata* (syn. *Neotinea u.*) vid Österplana kyrka. De tre stänglarna var då till 20 % överblommade. På hemvägen hörde jag kornknarren *Crex crex* nere i Fullösa drygt två kilometer öster om krutbrännarna.

Redan den 6 juni hade vi samlat ihop 15 personer till en spontan exkursion vars främsta mål var givet, men där Bertil tyvärr inte hade tillfälle att delta.

På nationaldagen var de tre små krutbrännarna till cirka 80 % överblommade och när jag hade min Österplana hed-vandring på De Vilda Blommornas Dag den 20 juni fanns bara intorkade ”skelett” kvar, och de var nästan omöjliga att identifiera för den oinvidge.

Erik Ljungstrand deltog i exkursionen och konstaterade att krutbrännarna var av den småväxta och tidigblommande öländsk-gotländska typen och inte den skånsk-danska (Himmerland) typen som är större och mer senblommade. Erik och vi andra kunde också konstatera att det inte fanns några spår av inplantering. Sannolikt är det fråga om långväga vindspridning, som inte är något problem för orkidéer, vilka med sina ”dust seeds”, dammfrön, som kan vara 100000 per blomställning endast måste träffa rätt svamppartner och rätt biotop för att gro. Alternativt kan groningen ske i Svante Malmgrens urmärkta odlingssubstrat, som man vid Kew Gardens använt för att uppföröka Storbritanniens få individ av guckusko.

Pyrolorna har också tusentals dammfrön och kräver en svamppartner, åtminstone för groningen.

I *Nordens flora* står det blomningstid juni för krutbrännare. April och maj 2021 var något kyliga, ungefär som förr. Den som vill se krutbrännare på Österplana hed ett kommande år bör nog vara på plats cirka 25 maj, om våren är normaltida. Att sedan juni och juli 2021 blev varma och torra är en annan sak. En granne i Fullösa socken tröskade icke torkskadat höstvetet redan 23 juli (rekordtidigt).

Vi fortsatte exkursionen på Österplana hed och besökte sedan bland annat Blomberg, där vi besåg uddbräken *Polystichum aculeatum*. Den har numera fått ett nät över sig som skydd mot solen, när granarna omkring kraftigt decimerats efter angrepp av granbarkborre *Ips typographus*. Vi letade förgäves i Västerplana efter den svårfunna grönkullan *Coeloglossum viride*, men den hittades senare i år. Vidare tittade vi på guckuskon *Cypripedium calceolus* vid Hjälmsäter. Därefter kollade vi de tre plantorna av uddbräken vid Hällekis säteri, vilka inte behöver något nät i ädelövskogen.

Vi fortsatte till Forshem, där vi stannade vid Hagalyckan, och inspekterade fem arter jordstjärnor, däribland hårig jordstjärna *Gastrum melanocephalum* (syn. *Trichaster melanocephalus*) och rödbrun jordstjärna *G. rufescens*. I kalkbarrskogen såg vi också en flock med 166 stänglar av nästrot *Neottia nidus-avis* och Erik hittade ett exemplar av Gelerts mask-

ros *Taraxacum gelertii*, som såvitt känt är mycket sällsynt i landskapet. I samma socken besiktigade vi också en ogräsåker vid Årtorp, där vi såg bland annat spikvallmo *Papaver argemone* och rågvallmo *P. dubium*. Vid Rönningen i Lugnås tittade vi på rutläsbräken *Botrychium matricarifolium*.

Till sist återvände vi till Kinnekulle. Eftersom jag vet att Erik är duktig på rön- nar och oxlar försökte jag den 5 juni att leta upp de ”rönnoxlar” som Sigge Bergh för några decennier sedan visat mig dels i Bredängen strax ovanför Hällekis samhälle och dels på alvaret mellan Thorsbergs stenhuggeri och Björnebergsängarna, allt i Österplana socken. Tyvärr kunde jag konstatera att alla ”rönnoxlar” var borta. De har troligen i all välmening avverkats när ängen respektive alvaret gallrades, trots att ”rönnoxlarna” uppenbarligen är det botaniska naturminne som i Bredängen är markerat på Gröna kartan 9D SV Maricstad, edition 5, oktober 1998. Det hade varit intressant att utröna om ”rönnoxlarna” var hybriden ”rönnoxel” *Sorbus aucuparia* × *intermedia*, finnoxel *S. hybrida* eller någon annan oxel-art.

I stället noterade jag en jätteförekomst av tovsippa *Anemone sylvestris*, som egentligen inte skall växa på det svenska fastlandet, men som också odlas och kan förekomma kvarstående eller förvildad.

Nu var det intressant att kontrollera om det är den vilda eller odlade formen av tovsippa som växer på lokalen. Erik konstaterade att det tveklöst är den vilda, som utmärks av normalstora blommor, stark vegetativ förökning och ingen eller ringa förekomst av fyllda blommor.

Tovsippebeståndet växer på Sveriges största fastlandsalvar. Beståndet är stort och består idag av fyra grupper om 10 × 12 meter, 11 × 11 meter, 8 × 6 meter och 9 × 2

meter. De två största är cirkelformade och innehåller cirka 2000 respektive cirka 1000 blomstänglar och de små sammanlagt några hundra ytterligare. I de två stora grupperna är tovsippan helt dominant (fläckvis monokultur) och det kan möjligen vara endast en klon i vardera. Vid blomningstid (i år månadsskiftet maj/juni) går de två stora grupperna säkerligen att se på satellitbilder. Alla grupper finns inom 70 × 60 meter, 10–80 meter öster om vägen söderut från Thorsbergs stenhuggeri och cirka 200–250 meter söder om grinden 210 meter söder om femvägskorsningen vid Thorsbergs stenhuggeri (och cirka 130 meter söder om stenhuggeribygnaden). Mina koordinater för den ungefärliga mittpunkten är 649922 / 136243.

I Artportalen finns en uppgift från den 4 juni 2005 då Johan Dahlberg rapporterade ett mindre bestånd tovsippa 50 meter väster om Kroggården med koordinaterna 6499181 / 1362417 i alvarmark på kalksten. Med de koordinaterna blir det snarare 120 meter väster om Kroggården. Kroggården är den nordvästra av två och finns på gula kartan. På gröna kartan finns där två hus men inget namn annat än Väsäter. Jag har intervjuat Johan nu och han säger att förekomsten 2005 var i storleksordningen ett 100-tal blomstänglar.

Hur har tovsippan hamnat här? Antingen är det långväga naturlig spridning från Öland eller Gotland, i så fall rimligen med en eller flera fåglar, eller också är det kortväga spridning från en trädgård, där någon faktiskt odlat den vilda formen av tovsippa. Långväga däggdjurs- eller vindspredning torde knappast vara möjlig. I Skandinavien finns tovsippan vild endast på Öland och Gotland, där den är sällsynt. Hur som helst har den här hamnat i exakt rätt biotop och ser uppenbarligen ut att öka.

Tovesippa *Anemone sylvestris*, samlad av Olof Janson.

Både krutbrännaren och tovsippan växer inom det 611 hektar stora naturreservatet ”Österplana hed och vall” i Österplana socken. Nu är det tre orkidéer som på Kinnekulle har var sin lokal men som inte har någon annan känd lokal i landskapet: knottblomster *Microstylis monophyllos*, grönkulla och krutbrännare. Cirka 30 orkidétaxa är hittade i Götene kommun, varav nästan alla på Kinnekulle.

Krutbrännaren är i Sverige vanlig på Öland och Gotland, men numera mycket sällsynt i Skåne. Förr har den även vuxit i västra Blekinge, östra Småland, sydöstra Östergötland och sydöstligaste Uppland (Runmarö), men är med stor sannolikhet försvunnen från alla dessa landskap. I vår omgivning förekommer den ännu mycket sällsynt i Danmark (avsevärt vanligare förr) och mindre allmänt i västra Estland (mest på de stora öarna Ösel och Dagö), medan den förmodligen nu är totalt försvunnen från Lettland, Litauen och Ingermanland.

Plants of the World Online

Birgitta Herloff

Skepparegången 6, 413 18 Göteborg, birgitta.herloff@gmail.com

Nyligen fick Aimon Niklasson och jag det här e-postmeddelandet från Sören Svensson med förslag om att publicera informationen på BFiG:s hemsida och i Calluna. Så här kommer det:

2017 började Kew Gardens lansera Plants of the World Online (POWO)
<http://www.plantsoftheworldonline.org/>; se
<https://www.kew.org/about-us/press-media/kew-launches-plants-of-the-world-online>.
 Man beräknade vara färdiga år 2020 och till synes är man färdiga.

POWO är en databas som publicerats av the Royal Botanic Garden, Kew, Storbritannien. Syftet är att göra det möjligt för användare att få tillgång till viss information om världens alla kända kärlväxter.

Databasen innehåller 1198000 växtnamn, 106800 detaljerade beskrivningar och 280500 bilder.

Jag gick förstas in på sidan och efter lite "trial and error" hamnade jag rätt. Det går för övrigt lika bra att googla på Plants of the World Online eller enklast på POWO.

Väl inne ser man uppmaningen "Search by keyword" och så skriver man in ett vetenskapligt (latinskt) namn på en växt. Växten presenteras med hjälp av bilder och ibland beskrivningar, en karta över världsutbredningen, listor över alla länder/regioner där växten är bofast, utdöd eller införd, synonymer, litteraturreferenser med mera.

Jag har roat mig med att söka på ett antal växter däribland raggarrv, krutbrännare och tovsippa som ju är aktuella i detta nummer av Calluna. På kartan i POWO kan man förstås inte se att dessa inte finns

i hela vårt land; hela Sverige är "färglagt". För sådan information får man söka sig till andra källor.

Tovsippa *Anemone sylvestris* hade dock drabbats av namnet "*Anemonoides sylvestris*". Arter byter ju namn lite då och då, så jag kollade i SKUD och Dyntaxa men hos oss har den släktnamnet *Anemone*. Namnet *Anemone sylvestris* fanns förstås bland de sex synonymerna i POWO. Missvisande nog så såg det också ut som om "*Anemone sylvestris*" skulle vara synonymt med *Pulsatilla vulgaris*. Som vanligt när ens kunskaper är bristfälliga får man vända sig till Erik Ljungstrand, som informerade om att det här rör det sig om ett illegitimt namn, ett så kallat "yngre homonym"; det är inte så att någon verkligen trott att tovsippa och backsippa är samma art.

Som så ofta gäller det att använda sitt omdöme och inte tro på vad som uppges av någon källa (i synnerhet på Internet) bara för att det står där; källkritik är en mycket sund vana, och om man inte flitigt tillämpar den kommer man lätt fel.

Ur Carl Thornings opublicerade *När de sökande finner de rara. En Lekmannastudie i våra Sällsynta Blommors Filosofi* har vi saxat delar av avsnittet *På Kinnekulle*. Den Margit som nämns i texten var Carls hustru och Harry hade efternamnet Andersson.

På Kinnekulle

Carl Thorgren

Kinnekulle har verkligen en väl känd och synnerligen karaktäristisk profil. Hjässan på blommornas berg synes vida omkring på grund av de låga omgivningarna och när jag som liten gosse bodde vid stranden av norra Vänern kunde man under klara sommark dagar se "Kullen".

...

Kinnekulle var även den klassiska vallfartsorten för generationer av botanister. Själv har jag exkurrerat förhållandevis litet på det kalkfyllda berget, och flera av de blomster jag där kunde funnit har jag därför upptäckt på andra kalkade platser.

Sommaren 1962 for Margit och jag till Kinnekulle. Vi satte bara igång att botanisera utan att varken ha kännedom om några speciella blommor eller lokaler. Vi vandrade som Adam och Eva troligen gjorde den första tiden i Edens lustgård oskyldigt ovetande om det mesta.

Det var just inte vanligt att man så där utan vidare gick rätt på några rariteter och man var mer än lycklig, om man fann en växt som i Floran betecknats med "mindre allmän". Men när vi gjorde entré på Munkängen och såg ramslöken *Allium ursinum*, då fick vi så vi teg. Där fanns tunnlandsvis av denna "raritet". Och nog doftade det lök alltid, så det förslog.

...

Men 10 år därefter, år 1972, kom till Kinnekulle lektor Karvik i Linköping, Harry och jag för att på Österplana hed söka rätt på den frejdade kalknarven *Arenaria gothica* som här har sin enda växt-

plats på det svenska fastlandet. Den finns även på Gotland, men där är den inte lika märkvärdig. Vissa år är den förhållandevis riklig, men andra år kan det som nu vara nästan lygens att spana in den. Men det gick till slut och det blev Harry, som fick låta sitt höga lyckliga HEUREKA rulla fram utmed Österplana hed.

...

På vägen till Göteborg gästade vi Karvik i hans hem väster ut från Lidköping och fick mottaga varsitt ex av hans förnämliga verk: "Från Falbygd till Vänerkust."

Men vi fick oxå se hans stora stålträdsin- hägnade karantän för berguvar. Där var äldre, som hade skadats och där var yngre, som skulle läras upp att själva skaffa den rätta födan för att så småningom ta revir, förhoppningsvis på Väterns stora öar norr om Läckö.

Under mina barfotaår vid norra Vänern var den en hjälte, som kunde skjuta en berguv, idag är han en niding. Nya förhållanden, nya värderingar.

Ja så är det. Om man är botaniker, kommer man förr eller senare uti kontakt med ornitologer. Spejande, sökande, skådande och samlande, som vi. Dyrkande naturen som vi. Krypande, klättrande, motionerande som vi. I vårens tidiga dagbräckning liggande på fällar ute på myrarna i köld och regn och blåst.

Nä det slipper vi guschelov. Vi känner oss tacksamma och icke yverborna att vi vigts till botanister av en vänlig Norna.

Värme

Birgitta Herloff

Skepparegången 6, 413 18 Göteborg, birgitta.herloff@gmail.com

Denna ihärdiga värme! Lika varmt som det var på Öland 1952 då jag som 14-åring cyklade runt ön med ”Kroken” i cykelkorgen och växtpressen på pakethållaren och fick se mitt livs första krutbrännare.

Nu mera får jag i stort sett nöja mig med att läsa om blommorna. Det är ett helt företag att ens ta sig ut på gården. Men några gånger har jag gjort det och sett en och annan vild blomma: nagelört, svalört, ogräsmaskros, bergbräsma, bergdunört, knölklocka, duvvicker, gråbo, vitklöver, alsikeklöver, klöveroxalis. Och så har jag sett vallfibbla! För ett år sedan, i Calluna nummer 3 2020, skrev Johan Grudemo om fyndet av vallfibbla vid Oljevägen på Hisingen. I år var beståndet ännu större. Gunilla Tochtermann och jag åkte dit och jag fick se den sällsynta fibblan som jag missade förra året på grund av Coronaviruset. Men nu har både Gunilla och jag fått våra två sprutor.

Ju äldre jag blir desto svåruthärdigare blir värmeperioderna. Jag sitter i min soffa med en fläkt på bordet mest hela dagarna och pratar i telefon, mailar, tittar på TV, lyssnar på radio och läser. Det blir många böcker och tidskrifter och så gillar jag satiriska och roliga serier. En gammal vän är Arne Anka skapad av Charlie Christensen. För er som inte känner till Arne kan jag berätta att han är en misslyckad poet som är fixerad vid sprit och unga kvinnor med stora bröst. Ett av mina favoritcitater lyder ungefär (jag kommer inte ihåg exakt ordalydelse): ”Gamla käringar skall sitta hemma och läsa dödsannonser och inte vara på

badstranden och skymma utsikten.” I det avseendet är jag i Arne Ankas smak; jag har inte varit på en badstrand på årtal och visst läser jag dödsannonser.

Knölklocka

Bild ur C. A. M. Lindmans *Bilder ur Nordens flora*.

I förra numret av Calluna (nummer 2 2021) skrev Gunnar Weimarck om Carl Skottsbergs dotter Adi inför hennes 100-årsdag. I dag, när jag skriver detta, 23 juli, läser jag att Ann-Mari ”Adi” Skottsberg har avlidit. Inte långt därefter nåddes vi av det sorgliga beskedet att Gunnar gått bort. Till nästa nummer av Calluna har Lars Arvidsson utlovat ett minnesord över Gunnar. Jag överlämnar åt Lars att berätta om Gunnars livsgärning. Själv träffade jag Gunnar vid många tillfällen bland annat då arbetsgruppen för BFiG:s 100-årsjubileum sammanträdde runt mitt köksbord. Skåningen Gunnar vitsade värre än den värsta göteborgare.

I detta nummer av Calluna finns ett minnesord över Yngve Eliasson. Jag har inga personliga minnen av honom, men då jag arbetade med ”gubbkapitlet” för Bohusläns Flora tog jag kontakt med många botanister för att samla uppgifter. I mina ”gubbpärmar” hittade jag nu ett brev från Yngve. Han berättade om sina studier, om sitt yrkesliv och om händelser i sitt och andra botanisters liv. En episod förtjänar att berättas här. Sture Nilsson ställde vid ett tillfälle till bekymmer för Carl Blom, som råkade ge honom tre olika namn på kvistar, som Sture samlat från en och samma *Salix*-hybrid.

Med denna blandning av glädje och sorg säger jag hej då för den här gången.

Här inne är det ensamt och hett.
Där ute kan man drypa av svett.
Men känn ingen sorg
för mig Göteborg
fast jag knappast nån blomma har sett.

Svar på Börjes växtnotter: vitklöver, mandelblomma, besksöta, nejlika och slankstarr.

Manusstopp för Calluna (4) 2021

Manuskript till Calluna häfte 4, 2021 skall vara redaktionen tillhanda senast 15 november. Skicka helst ditt manuskript som oformaterad wordfil, bilder i JPEG och tabeller i excel som bifogade filer till birgitta.herloff@gmail.com.

Postadress och telefon:

Birgitta Herloff, Skepparegången 6, 413 18 Göteborg, tel. 031 - 122390.

Ring gärna i förväg och berätta vad du tänker skriva om.

Västergötlands Botaniska Förening säljer

Västergötlands flora, 743 sidor	200:-
Västergötlands flora, Supplement 1, 53 sidor	20:-
Västergötlands flora, Supplement 2, 32 sidor	20:-
Västergötlands Flora CD	50:-
Botanisk Västgötalitteratur, 63 sidor	50:-
Floran i Habo kommun, 256 sidor	150:-
Botaniska besöksmål i Västergötland, 294 sidor	200:-

Eventuell portokostnad tillkommer

Botaniska Föreningen i Göteborg säljer

Göteborgs och Bohus läns fanerogamer och orbunkar (Fries 1971), 453 sidor*	100:-
En frisk och blomstrande perenn (Bernström 1989), 144 sidor*	100:-
En sekelgammal perenn (Herloff 2019), 80 sidor	100:-

*Medlemmar i BFiG kan köpa böckerna med
medlemsrabatt för 75:-

Ovan: Birgitta Lindqvist skriver på sidan 1 om sin lilla "äng" i trädgården där det bland annat växer prästkragar, klätt och kornvallmo.
Foto: *Birgitta Lindqvist*

Framsidan: Krutbrännare på Kinnekulle. Se sidorna 16-18 och 20.

Foto: *Bertil Larsson*

Innehåll

- 1 Lindqvist, B. Ordföranden i VBF har ordet
- 2 Arvidsson, L. & Wall, S. In memoriam Yngve Eliasson
- 4 Ferm, L. Raggare funnen på Fästningsholmen i Kungälv
- 6 Bergerson, K. De fyra mot Dalsland
- 12 Wernersson, B. Blomkluringar och växtnötter
- 13 Lindqvist, B. Korna, vårt kulturarv
- 16 Larsson, B. Krutbrännare funnen på Kinnekulle
- 18 Janson, O. "Vild" tovsippa på Kinnekulle
- 21 Herloff, B. Plants of the World Online
- 22 Thorngren, C. På Kinnekulle
- 23 Herloff, B. Värme
- 25 Manusstopp för Calluna
- 25 Föreningarna säljer